שמעתא עמיקתא

גליון קנה' – פ' ויקהל ה'תשע"ד / קהילת "חניכי הישיבות" - רמות ב'

האם מותר לאשה לתת צדקה ללא רשות בעלה

מצות עשה ליתן צדקה כל אחד כפי השגת ידו. והמעלים עיניו ממנה עובר על ל"ת שנאמר "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך" [**טשו"ע** (רסי' רמז)].

ושיעור נתינתה כתב **השו"ע** (סי' רמט סע' א) דאם ידו משגת יתן כפי צורך העניים ואם אין ידו משגת כ"כ, יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה מדה בינונית, פחות מכאן עין רעה, ע"כ. וביאר **בערוה"ש** (שם אות ד) דלעולם שיעור נתינתה אם ידו משגת כלומר שהוא עשיר גדול ועניים שם מעטים יתן כפי צורך העניים אף אם אין בזה לא חומש ולא מעשר, מפני שזהו עיקר המצוה של צדקה ליתן די מחסורו, אבל אם אין ידו משגת כלומר או שהוא אינו עשיר כ"כ או שעניים מרובים יתן עד חומש או מעשר, ואף שאין בזה די מחסורו הלא א"א יותר, ונראה דאף מי שאינו נותן מעשר מ"מ מצות הצדקה קיים אלא שלא קיימה כראוי, ע"כ. ועוד חזון למועד להאריך בס"ד בגדר חובת נתינת מעשר. [ומשמע מהערוה"ש דלעולם לא חייבים לתת טפי מחומש. אולם מהטשו"ע הנ"ל משמע דאדם גם ביותר מחומש לפי צורך העניים. וכן דעת **החכמ"א** (כללי קמד אות ו) ואין זה בכלל המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. וכן הוא **בפרישה** (סי' רמט) דבעשיר גם יותר מחומש חייב, וכן מבואר **בשאילת יעב"ץ** (ח"א ססי' ג) **ובאהבת חסד** (פי"ט בהגה וס"כ) דבעשיר מופלג לא היתה התקנה דאל יבזבז יותר מחומש. ועי' **בשבט הלוי** (ח"ב סי' קכא וח"ה סי' קלג) שכתב דמ"מ זה דוקא ביש עניים עכשיו שצריכים לדי מחסורם, אבל עיקר התקנה דאל יבזבז היתה גם בעשירים מופלגים].

ועי' **ברמ"א** (סי' רנז סע' י) שלכל אחד מותר ליתן "צדקה" שלו או "מעשר" שלו למי שירצה מקרוביו. (וכ"כ **בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג** (ח"ד דפוס פראג סי' עה) לענין מעשר והביאו **בש"ך** (יו"ד סי' רמט ס"ק ג)). ואדרבה קדימה יש לקרוביו לפני אחרים וכמ"ש **ברמ"א** (סי' רנא סע' ב וסי' רנז סע' ה), אלא דכל זה בפוסק צדקה לבדו, אבל אם פוסק צדקה עם בני העיר, על דעת בני העיר נדר והם יעשו מה שירצו, ע"כ.

והנה מבואר **במשנה בפאה** (פ"ח מ"ו) דכשמחלקין מעשר עני בגורן אין נותנין לכל עני ועני פחות משיעור שיוכל לשבוע, ומ"מ כשבאו עניים ובעל השדה אינו רוצה לחלק להם כל המעשר עני שבידו ורוצה להציל ממנו לקרובים עניים, נותן מחצה לעניים ונוטל מחצה. ונחלקו **בירושלמי** (שם) עד כמה רשאי לשמור עבור קרוביו, דעת ר' יונה דנוטל מחצה ונותן מחצה, ולאבא יוסי בן דוסאי משום ר' אליעזר אפי' שני חלקים מציל לקרוביו ממעשר.

ולפי"ז יוצא דאע"פ דקרוביו קודמים לתת להם צדקה, מ"מ אינו רשאי לתת להם כל מעות העניים שבידו. וכן למד **באו"ז** (הל' צדקה סי' כב) מסוגיא הנ"ל, דאדם שעישר ממונו או נתן ממונו לצדקה, יכול ליתן לקרוביו מאותה צדקה או מאותו מעשר עד מחצה או אפי' שני חלקים, אלא דכתב שם דדוקא שהפריש הצדקה כדי לחלק בין עניי העיר או בין עניים דעלמא, אז לא מצי ליתן לעניי קרוביו אלא למר מחצה ולמר שני חלקים, אבל אם הפריש הצדקה בסתם ולא גילה בדעתו בשעת הפרשה שיש דעתו לחלקה בין עניי העיר ובין עניים דעלמא, זכו בה קרוביו עניים, כי מסתמא כל הנותן צדקה על דעת התורה נותן והתורה אמרה ענייך קודמין לעניים אחרים, ועוד הואיל והוא עשיר קרובים העניים אינם מוטלים על הגבאי שבעיר לפרנסם כי אם עליו, נמצא שזו הצדקה שלהם היא, הלכך הם זכו בה כך, ע"כ. וכן נקט **בשו"ת אבקת רוכל** (סי' ג). [ועי' **במהרש"ם** (ח"א סי' לב) שכתב שכן מצינו נמי **בפסקי ריקאנטי** (סי' סג), ודלא **כתשו' גו המלך** (סי' עז), שכתי בפשיטות דבסתם צדקה יתן מחצה לקרוביו ומחצה לעניים אחרים, ע"כ. ועי' **בתשב"ץ קטן** (סי' תה) שסתם דבין הצדקה בין המעשר יכול לתת כולם לקרוביו העניים].

ומבואר מדבריו דבמעשר ניתן לתת חצי (ואפשר דאפי' שני חלקים) לקרוביו, וה"ה בצדקה שהפריש עבור עניי העיר, אבל אם פירש שמפריש עבור קרוביו או אפי' הפריש בסתמא יכול לתת **כל** הצדקה שהפריש לקרוביו העניים.

וכן מבואר **ברמ"א** (סי' רנא סע' ה וסי' רנז סע' י) דאם נדר "צדקה" סתם רשאי לנותנה לקרוביו העניים, דאומדין דעתו דכוונתו לקרוביו (ודוקא אם היו לו קרובים עניים בשעת הנדר, אבל אם היו עשירים אז, והענו, אין נותנין להם). אמנם היכן שנדר צדקה עבור עניי העולם פסק **החכ"א** (כלל קמה אות ד ואות ה) דאינו רשאי להחזיק לקרוביו לבד, אבל רשאי להחזיק המחצה לקרוביו, וי"א שני שלישים והשאר צריך לחלק לעניים אחרים, וכל זה בפוסק צדקה לבד אבל אם פוסק צדקה עם בני העיר על דעת בני העיר נדר, ע"כ. ודעת **החזו"א** (דרך אמונה פ"ז הי"ג ס"ק קד ציון הלכה רמז) דלא קיי"ל כהי"א שבחכ"א אלא רק עד חצי יכול לעכב. [ועי' **בשו"ע** (סי' רנז סע' י) דכתב דגבאי צדקה המחלק צדקה צריך ליזהר שלא ירבה לקרוביו יותר משאר בני אדם].

ואף דהיכן שנדר צדקה בסתם רשאי לתת כל הצדקה לקרוביו וה"ה לענין מעשר, מ"מ כבר כתב **בחת"ס** (יו"ד סי' רלא) דמהיות טוב יחלק המעשר ויתן חציו לעניים דעלמא וחציו לקרוביו. וכן פסק **הפת"ש** (סי' רמט ס"ק ב), וכן הוא **בכנה"ג** (שם), וכן הורה **החזו"א** (דרך אמונה שם), והוסיף דאם היה הקרוב נצרך מאד ביותר מותר לתת לו כל המעשר. ועי' עוד **באג"מ** (יו"ד ח"א סי' קנד). מעתה נמצא שעל כל אחד לחלק הצדקה ומעשרותיו לפי מדה.

ואע"פ דמבואר מהנ"ל דיש לחלק את המעשרות לצורך עניים ולצורך קרוביו, מ"מ כבר דנו הפוסקים להתיר נתינת המעשרות אף לצורכי מצוה כגון החזקת התורה, מפעלי להחזרה בתשובה וכדו' [ועוד חזון למועד להאריך בזה בס"ד].

ויש לדון בדבר מצוי בזמנינו שמארגנים שיעורים לנשים, ואח"כ מתרימים אותם לצורך האירגון שיזם את השיעור, האם הנשים רשאיות לתרום ללא רשות בעליהן, באופן שאינן יודעות בודאות שהבעל מסכים לכך.

ובאמת כבר מבואר בש"ס **ב"ק** (קיט.) דגבאי צדקה רשאין לקבל צדקה מן הנשים אם הוא דבר מועט אבל לא דבר מרובה, כל אחת לפי עושרה. וכן פסק **השו"ע** (יו"ד סי' רמח), וכתב עוד שדין התינוקות כדין הנשים לענין זה, ע"כ. ועי' **בנוב"י** (מ' ת' יו"ד סי' קנח) דאף כשיודעת שבעלה מקמץ בנתינת צדקה ואינו נותן לפי ערכו, אם יודעת שבעלה מקפיד, אסור לה לתת, והמקבל ממנה גזל גמור הוא. וכן פסקו **הפת"ש** (שם ס"ק ג), ועי' **בערוה"ש** (אות יג). [ועי' **במהר"ם מינץ** (סי' ז) דדוקא מה שנודרת תחת בעלה, אבל מה שנדרה בעודה פנויה אין בעלה יכול לעכב וחייבת לתת. וכן פסק **הברכ"י** (הגהות עיל סי' רמח). וכ"כ **בנוב"י** (תנ' יו"ד סי' קנח)].

ומ"מ אם אמרה שנתנה צדקה זו ברשות בעלה, כתב **בנוב"י** (מ' ק' יו"ד סי' עב) דנאמנת, דאין אדם חוטא ולא לו, ומהיכי תיתי שתגנוב משל בעלה ליתן צדקה. ומה שאמרו שאין מקבלין מהם דבר גדול היינו בסתמא, שאז אולי מן הסתם אינו ברשות בעלה והיא סוברת מצוה עבדה. וכן פסקו **הפת"ש** (שם), **הערוה"ש** (סוף אות יג) **והגרח"ק שליט"א** (דרך אמונה פ"ז הי"ג ס"ק צב).

ועי' בדברי **הגרש"ק זצ"ל בשו"ת טוב טעם ודעת** (מד' תל' סי' קפא) שהשואל כתב דבזה"ז שכותבין בהתנאים "וישלטו בנכסיהון שוה בשוה", דיש רשות להנשים ליתן צדקה, אולם **הגרש"ק זצ"ל** שם דחה דבריו דלשון זה הוא שופרא דשטרא ולשון ברכה לבד, ולא דרך תנאי ועוד דאפשר דקאי על נכסי מלוג שלה, ע"כ.

ואע"פ דכבר הביא **המהרש"ם** (ח"א סי' מה) סמוכים לדברי השואל הנ"ל, **מהמהר"ק** (שרש נז) שמבואר דהא דכותבים בתנאים "וישלטו בנכסיהון" שוה בשוה הוא תנאי גמור, א"כ יש מקום גדול לדברי השואל בטטו"ד, ואפשר שבזמן הש"ס ושו"ע לא נהגו לכתוב כן, משא"כ בזה"ז, מ"מ מסיק שם שאין בידינו לחדש דבר זה למעשה. [אמנם יעוין **במהר"ם מינץ** (ססי' ז) שכתב דאם האשה רצתה ליתן לקרוביה דבר נכון לפי עושרה, כדרך נשים עשירות, לא מצי בעלה למחות בידה. כדתני' פי' המדיר את אשתו שלא תלך לבית האבל, או לבית המשתה, יוציא ויתן כתובה, מפני שנעל בפניה. ואמרי' בגמ', אמר רב הונא, המדיר את אשתו שלא תשאל ולא תשאיל נפה וכברה, יוציא ויתן כתובה כו', מפני שמשיאי שם רע כו'. א"כ ש"מ כל מה שדרך נשים לעשות, אפי' מידי דאית ביה חסרון כיס, לא מצי הבעל למחות בידה, ע"כ. וכן נקט **המהרש"ם** (ח"א סי' מה ד"ה ואני מצאתי)].

מעתה מבואר דאסור לאשה לתרום סכום שאינו בודאי שבעלה מסכים לה וכמו כן אין לגבאי של צדקה לקבל מהם אלא סכום מועט דמסתמא בעלה מסכים לה.

אלא דמצינו **לראב"ן** (סוף ב"ק קצא ע"ב ובתשובות סי' קטו, הובא במרדכי שם סי' פז - פח) שכתב דבזמן הזה מקבלין צדקה מנשים אפילו ממון מרובה, דאפיטרופת דבעליהן עושות. וכן נקט **ביש"ש** (ב"ק פ"י ססי' נט) דלא בעינן רשות מבעליהן אם מחייה את בעלה, ואפילו סך מרובה מסתמא מרשה לה בעלה וניחא ליה, שאם יחמה תפסיק מלישא וליתן, סוף דבר הכל לפי הענין והסיבה, ע"כ. ועי' **בש"ך** (חו"מ סי' צו ס"ק ט) **ובנתיבות** (סי' צו חי' ס"ק יא) שפסקו כסברת הראב"ן. וכן נקטו לענין נתינת צדקה **היד אברהם** (סי' רמח) **והנוב"י** (ק' סי' עב ומדורה ת' יו"ד סי' קנח). [אולם **הרמ"א** (חו"מ סי' צו סע' ו) פסק לחלוק על סברת הראב"ן, עי"ש **ובש"ך** (שם)].

אמנם כ"ז בסתמא, אבל היכן שבעלה מוחה אין בנתיתה כלום, וכמו שמצינו **בראי"ש בתשובה** (כלל יג סי' יא) לענין אשה הנושאת ונותנת בתוך הבית ונדרה ליתן צדקה, ובעל הבית מוחה בה, וכתב דהיכא שהבעל מוחה בהדיא פשיטא שאין לה ליתן בלא רשותו מאומה. והמקבל ממנה הרי זה גזל. אף אם הניחה לישא וליתן, אינו אלא כמו אפוטרופוס בעלמא, ויכול לסלקה בכל עת שירצה, עכ"ל. וכן פסקו **השו"ע** (סי' רמח סע' ד) **והיש"ש** (ב"ק פ"י ססי' נט).

ואע"פ **שהמהר"ם מינץ** (סי' ז ד"ה ומה ששאלת) כתב שאשה שנושאת ונותנת בתוך הבית, אם מכרה ונתנה המכר קיים, וה"נ מה שנדרה, צריכה לקיים עתה בחיי בעלה, דהבעל יכול יכול למחות רק מכאן ואילך, ע"כ. וכן הביא **הב"ש** (סי' צא ס"ק יג). מ"מ כבר הכריע החיד"א **בשו"ת חיים שאל** (ח"א סי' סט) דדעת רוב הפוסקים, דגם בנושא ונותנת א"צ לשלם מה שנדרה לצדקה דמחאתו מחאה. [אולם **במהרש"ם** (ח"א סי' מה ד"ה והנה מ"ש רו"מ) כתב דהמעיין בתשובת המהר"ם מינץ ימצא דמיירי בנדרה קודם נישואין. דנהי דהבעל יכול למחות להבא, מ"מ מה שעשתה כבר קיים, דמחויב לבטל ממנה עונש נדרים, דבעון נדרים בנים מתים, וא"כ ה"נ בנ"ד שכבר נתנה המעות קודם שמיחה וסילקה מהאפוטרופסית, שפיר מעשיה קיימים, כמו במכרה ונתנה קודם שמיחה הבעל, דמעשי' קיימים, ע"כ. אולם לכאורה צ"ע ראשית שמדברי המהר"ם מינץ משמע דמסתפק אם מהני מחאה אף ללא האי טעמא שנדרה בלפני הנישואים, ובלא"ה מתשובת הרא"ש הנ"ל משמע דאם מחה בעלה אפילו כבר נתנה כיון שהוא רק שמע עתה מהני מחאה. ושו"ר שכן הקשה **המנחת יצחק** (ח"ב סי' עח אות ד). ועי' **בצדקה ומשפט** (פ"א הבגה סב) מה שיישב בדוחק. ועי' עוד בכל זה **במהרי"א** (ח"ג סי' מג)].

ולפי"ז יוצא דמותר לקבל מנשים אפילו סך מרובה דמסתמא מרשה לה בעלה וניחא ליה, שאם יחמה תפסיק מלישא וליתן, ואין על הגבאי או על מקבל ממנה לחוש שמא נותנת ללא רשות, **ומ"מ הכל לפי הענין**. ואם האשה יודעת שאין בעלה מסכים ודאי אסור לה לתת, וכמו כן אסור לגבאי לקבל ממנה אם ידוע לו שאין בעלה מסכים לה. [**ועי' במנחת יצחק** (ח"ה סי' רלב) לענין אשה שנתנה בנכסיה שלא ידועים לבעלה].

והערוה"ש (סי' רמח אות יב) כתב דיש מי שסובר דאשה כשהיא עסוקה במסחר לא אמרינן בזה מה שקנתה אשה קנה בעלה [ועי' בזה **במשנה למלך** (אישות פכ"א ה"א) בשם **הרשב"א** (ח"ד סי' קנב), **במהרי"ט** (חו"מ סי' סז), **בפת"ש** (אע"ה רסי' פ) **ובחזו"א** (אה"ע סי' ע ס"ק ו)], ולפי"ז מאשה כזו בוודאי רשאים ליקח צדקה, ואף דלא ברירא לן דין זה, מ"מ לענייג צדקה אפשר לסמוך על דיעה זו, ע"כ. וא"כ מאשה כזו ק"ו דאין על הגבאי לקבלה ממנה, אלא דאף בכה"ג היכן שידוע שבעלה אינו מסכים לתת סך מרובה, מסתבר דאינו ראוי לקבל ממנה, לחוש שמא אף בכה"ג אמרינן מה שקנתה אישה קנה בעלה, ועוד דאינו ראוי לעבור על דעת בעלה, והכל לפי הענין, ודו"ק.

אוכלים שהוכנסו לבית הכסא האם שורה עליהם רוח רעה

כתוב בספר תשב"ץ קטן [הל' נט"י סי' רע"ז] ועל הדברים הצריכין נטילה אשר שאלת אם סגי בנקיון בעלמא בלא מים, דבר שאי אפשר להתברר בראיה גמורה אין לעשות פרוקא לסכנתא, וטוב להחמיר להצריך נטילה. ואלו הן הצריכים נטילה אחריהם, ההולך מבית האבל, ההולך מבית המרחץ, הנוטל צפרניו, החולץ מנעליו, הנוגע ברגליו, החופף את ראשו, ההולך מבית הכסא. והובאו דבריו במרדכי [ברכות סי' קצ"ג קצ"ד].

ובאורחות חיים [הל' נט"י סי' ח'] הביא דברי המהר"ם הנזכרים, והזכיר עוד כמה דברים הצריכים נטילה [שם ס"ק], והוסיף וכתב דאמרו חז"ל מי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל ידיו, אם ת"ח הוא תלמודו משתכח, ואם בור הוא יוצא מדעתו.

והביא דבריהם בב"י [סי' ד'], ופסקם לדינא בשו"ע [שם ס"ק] וכתב - אלו דברים צריכים נטילה במים, הקם מהמיטה, והיוצא מבית הכסא ומבית המרחץ, והנוטל צפרניו, והחולץ מנעליו, והנוגע ברגליו, והחופף בראשו וכו', ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל, אם ת"ח הוא תלמודו משתכח, ואם אינו ת"ח יוצא מדעתו.

(ויעויין במג"א [שם ס"ק י"ז] דכתב במים - ולא במידי דמנקי. וביאר שם המחה"ש דלאו כללא הוא, דבנוגע בגופו במקום מטונף בידו אפי' רוצה ללמוד אפי' לכתחילה א"צ מים ודי בנקיון עפר. אולם בפמ"ג [א"א שם] סתם וכתב דסכנה יש עד שיטול במים. וכן בחיי"א [הל' ברכות והפילות כלל ב' אות ח'] סתם וכתב דהדברים הללו צריכים נטילה במים דוקא ובלא במידי דמנקי. וכן משמעות השו"ע).

והמג"א [סי' ד' ס"ק י"ז] הביא משמיה דסדר היום [סדר נטילת ידים] דלדברים הללו א"צ נטילה במים ג"פ.

ובסי' ד' [ס"ק א'] כתב משמיה דספר היכל הקודש [אות ג'] דהיוצא מבית הכסא צריך לערות על ידיו ג"פ, וכן הוא בזוהר בראשית [י' ע"ב]. והשיג עליו דדוקא ברוח רעה דשחרית אמרינן בת חורין היא ומקפדת על ג"פ [שבת ק"ט.], וא"כ אין ראיה מהזוהר.

ובא"ר [ס"ק י"ב] אחר שהביא דברי סדר היום כתב - וכתב בדמשק אליעזר [דף שכ"ו אות ל"א] דצריך לכתחילה לדקדק בכל החומרות הנוהגים בנט"י לאכילה בכל הנך דברים. אבל בספר מקור חיים [טור ברקת ס"ק י"ח] כתב דהיוצא מבית הכסא אף שרוח רעה שורה עליו, מ"מ אינה בת מלך וא"צ כלי, וכן ההולך בין המתים צריך ג"פ אבל לא כלי, אבל היוצא מבית המרחץ ונוטל צפרניו א"צ רחיצה ג"פ.

והמג"א [סי' ד' ס"ק א'] נוטה דגם בבית הכסא א"צ ג"פ, וכן משמע בסי' קס"ה. ע"כ.

ויעויין במחזיק ברכה [ס"ק ו'] שכתב משמיה דהמקור חיים דהני כולהו דהזכיר השו"ע לאו מחד טעמא נינהו ואין דינם שווה, דהקם ממטתו, ויוצא בית הכסא ובית המרחץ, והנוטל צפרניו, הוא משום רוח רעה השורה על הידים, והקם ממטתו צריך ג"פ אל כלי, והיוצא מבית הכסא ובית המרחץ ונוטל צפרניו א"צ ג"פ וכלי כי רוח שרעה שע"י היא מעט, והולך בית המתים ונוגע במת צריך ג"פ, אבל חולץ מנעליו ונוגע ברגליו וחופף בראשו הוא משום נקיות.

והוסיף המחז"ב דביציאת מבית הכסא חזינן לרבנן קשישאי שרחצו ג"פ. [והבין בדברי המקור חיים דבנט"י של בית הכסא א"צ ג"פ, ודלא כמו שהבין הא"ר בדבריו].

ובמשנ"ב [ס"ק ל"ט] כתב - וא"צ ג"פ כי אם בקם מן המטה, ובספר היכל הקודש מחמיר ביציא מבית הכסא ג"פ, ובמג"א סי' ד' [ס"ק א'] סתר דבריו.

ובס"ק מ' כתב משמיה דארצות חיים דהיוצא מבית הכסא ומבית המרחץ צריך ליטול ידיו אפי' לא עשה צרכיו ורחץ שם, משום רו"ר השורה באלו המקומות.

ובס"ק מ"א כתב משמו דהחולץ מנעליו ונוגע ברגליו וחופף ראשו אינו משום רוח רעה, אלא משום נקיות, וע"כ א"צ למהר ליטול ידיו תיכף, משא"כ באינך דמשום רו"ר.

ובכף החיים [לגר"ח פלאג'י - סי' ח' סכ"ו] נקט לדינא דבכל הני צריך שיערה ג"פ ושיטול כשיעור רביעית, ושלא ילך ד"א בלא נטילה. אולם בבן איש חי [תולדות פס"ז] כתב דביוצא מבית הכסא נהי דצריך ליטול ידיו ג"פ, מ"מ א"צ להזהר שלא ילך ד"א בלא נטילה ידים, כיון דאין שורה עליו רו"ר כמו בשינה.

וע"ע בחסד לאלפים [סי' ד' סי"ב] דכתב דאף אם יראה לעיניים שלא תאונה אליו רעה ממה שאינו נוטל ידיו, ידע נאמנה שדברי רבותינו ז"ל חיים וקיימים לעד ולעולמי עולמים, וכל מה שאמרו שהעושה כן נענש, כן יהיה וכן יקום בלי שום ספק, אם לא בגופו בנשמתו, אם לא בעוה"ז בעוה"ב, או שיש לו זכות שתולה ומנקים מזכויותיו.

והנה בשלמי ציבור [דיני נטילת ידים שחרית ס"ג] נשאל לענין מים שהוכנסו לבית הכסא, אם שרי ליטול מהם ידיו, והשיב דאי משום לתא דטומאה איני רואה בזה שום חשש לפי דברי חכמי האמת, שאמת שטעם הנטילה לאחר יציאה מבית הכסא אף דלא נתלכלכו ידיו הוא מפני רוח רעה הנמצאת שם, ומיד שאדם נכנס שורה על אצבעותיו, וכמו שאמרו בזוהר [בהקדמה דף י' ע"ב] הביא דבריו בספר מקור חיים [סי' ג'], אך מה יש לרוח רעה בעצים ואבנים, והיא אינה רודפת אלא אחר מקום שיש בו קדושה להנות ממנו, דאם באת לחשוב בכך, נאמר לו שירחץ גם מלבושיו שנכנס בהם לבית הכסא. ע"כ.

(ולכאו' היה נראה להעיר על דבריו מדברי סדר היום [סדר נטילת ידים] שכתב דבקומו ממטתו קודם שיגע במלבושיו או בכל ענין ודבר יטול ידיו תחילה.

איברא דנראה דמ"ש ליזהר בזה, אינו מטעם דהרוח הרעה עוברת לבגד, אלא משום דאין ראוי להשתמש ברוח רעה לשום דבר, וכמ"ש בהמשך דבריו שם "ואין ראוי להשתמש בו בשום דבר ואפי' ללכת דא"א".

תבלין שנמצאו בו תולעים אחר שנתנו ממנו לתבשיל
האם התבשיל מותר באכילה

עובדא הוה בערב שבת קודש במי שהכין עיסה עם סוכר לצורך חלות ועוגות לכבוד השבת, ולפני האפיה מצאו שבסוכר הנשאר היו כמה נמלים, ושאל השואל האם יש לחוש שבשעת נתינת הסוכר בעיסה נפלו בה נמלים (ועתה א"א למצוא אותם דהרי עיסה לא ניתנת לבדיקה), וקיי"ל **בשו"ע** (סי' ק סע' א) דבריה אפי' באלף אינה בטלה.

והנה היכן דאיכא ספק אם נפל איסור במאכל, י"ל דלא אתי הספק ומוציא מידי חזקת כשרות של המאכל. וכמו שמצינו **ברמ"א** (סי' צז ססע' א) דאם יש ספק אם צנון נחתך בסכין של איסור, אזלינן לקולא. וביאר **הפלתי** (כרתי ס"ק ח) דהיינו טעמא כי יש לירק חזקת היתר ועמד הדבר על חזקתו דלא נחתך בסכין של איסור, ואף בשל תורה אזלינן להקל, ע"כ. וכן נקט **בשו"ת שיבת ציון** (סי' לב) [ועיי"ש דחילק דמ"מ היכא דודאי נתבשל בכלי איסור, קיי"ל דאסור אם אינו יודע בודאי שיש בו ששים ולא סמכינן אחזקה. וטעמא דמילתא הואיל ובודאי נפל לשם איסור הוי האיסור כמו קבוע, וכי היכי דלא אזלינן בתר רובא נגד קבוע דכל קבוע כמחצה על מחצה דמי, כ"ש דלא אזלינן בתר חזקה נגד קבוע דהרי רוב עדיף מחזקה].

אלא דיעוין **בש"ך** (סי' צו ס"ק יב) **ובפר"ח** (ס"ק י) שתמהו על הרמ"א, דהרי היכא דידוע שהסכין היה בן יומו, אלא דמסופק אם חתך בו הצנון או לא, דאי הוי חתך ביה בודאי הוי אסור, לכו"ע ספיקא לחומרא, ע"כ. וכן פסק **החכ"א** (כלל מט אות ה). וכן **בפת"ש** (שם ס"ק ב) הביא **משו"ת תולדות יצחק** (סי' יז) שהשיג על הפלתי דהא דאמרינן העמד דבר על חזקתו דוקא היכא דאיתיילד ריעותא מצד עצמו, אבל אם הריעותא מחמת דבר אחר של ספק תערובת איסור שנתערב לא אמרינן להעמיד דבר בחזקתו. [ויעוין **ברמ"א** (סי' קה סע' א) דהיכן דאיכא איסור תוך משקה וספק אם עבר עליו זמן שדינו ככבוש, המשקה אסור דספקו לחומרא, מלבד בב"ח דאזלינן לקולא, דמה"ת אינו אסורה רק בבשול ממש. ותמה עליו **הט"ז** (ס"ק ג) דנוקמי המאכל על חזקת כשרות דבתחלה. וכן פסק **בכו"פ** (ס"ק ב) דדוקא בספק שיש כאן ב' חתיכות א' נכבש מעל"ע וא' בפחות ולא ידעינן מי הוא הנכבש מעל"ע דספקו אסור, אבל אם יש ספק אם מונח כבוש מעל"ע או פחות יש להקל דאוקמינן בחזקת כשרות. אולם **בנקה"כ** (שם) **ובפר"ח** (ס"ק ג) דחו דבריו דהכא איכא ריעותא לפניך דהאיסור בתוכו. **ובחכ"א** (כלל נח סעיף ד) הסכים לפר"ח משום דאמרינן השתא נפל. ועי' עוד **בפמ"ג** (סי' צד מ"ז ס"ק א ד"ה כתב או"ה) **ובדרכ"ת** (סי' צד ס"ק ו)].

ולפ"ז יש מקום לומר דהיכן דאיכא ספק אם נפל איסור בתבשיל, דתלוי בפלוגתא הנ"ל האם מוקמינן את התבשיל על חזקתו. ובאמת בסימן קי"א מוכח דבכה"ג לא מעמידין את התבשיל בחזקתו, לגבי קדירה אחת וב' חתיכות ואחת מהן אסורה מה"ת ונפלה א' ולא ידוע איזה, דהתבשיל אסור דע"י נפילה אתרע חזקתו, וכבר תמה על דעת הפלתי החכ"א שם (ואפשר דיש לחלק דשאני התם ד"ודאי" איסור נפל לפנינו משא"כ בהא דהרמ"א ובנ"ד, ועי' **בחכ"א** (כלל סד אות ז)). ומ"מ בנ"ד י"ל דכו"ע יודו בזה, דהא דבריה אינו בטילה אינו אלא מדרבנן וספיקו לקולא, וכמ"ש **הרמב"ן** (חולין צט: ד"ה והוי יודע), **הר"ן** (שם לו. ברי"ף סד"ה גרסי') **והט"ז** (סי' ק ס"ק א) וא"כ הכא דאיכא ספק אם נפלה הבריה אמרינן ספק דרבנן לקולא. ויעוין **בש"ך** (סי' קי כללי הס"ס אות יט) **ובתורת השלמים** (סי' קי אות לג) שפסקו דאיסור תורה שאינו בטל מדרבנן ואיכא ספק אם נפל בתבשיל ספקו לקולא. [ובר מין דין דעת **החזו"א** (יו"ד סי' יד ס"ק ו) דאם איכא רק ספק סמכינן שאף על הצד שיש שם בריה היא תתבטל ע"י הלעיסה, ומשום אין מבטלין ליכא אם אין כוונתו לבטל. ועי' **בדרכ"ת** (סי' ק ס"ק ב) ובגליון קע"א, ואכמ"ל].

אמנם כ"ז היכן שלא הוחזק המאכל בתולעים או נמלים, דאכתי יש לומר שמא לא נפל איסור בתוך התבשיל, אולם היכן שהוחזק י"ל דמסתמא נפלו בו תולעים דהרי מחזיקינן ליה ככולו מתולע.

וכן מצינו **בתשובת הרשב"א** (ח"א סי' קיג) שכתב לענין מי שמצא תולעים בתבשיל שיש בו ירקות דטוב לסנן הרוטב ומותר, אך הירקות יש לחוש שמא יש עוד ואינם ניכרות, ע"כ. ומבואר דאם הוחזק התבשיל מה שלא אפשר לבדוק נאסר דתלינן שיש בו עוד תולעים. וכן פסק **השו"ע** (סי' פד סע' ט). ועיין **בש"ך** (ס"ק לד) בשם **הלבוש** (סי' ק אות ג) דדוקא בירקות הדין כן, אבל שאר פירות ואפילו כמהין ופטריות, אפשר לבודקן אפילו אחר שנתבשלו ומותרים בבדיקה, ע"כ. והנה **בתשובת הרשב"א** (שם) מבואר דכל שמצא "**שתי**" תולעים התבשיל בכלל מוחזק הוא, והיכן שלא אפשר בבדיקה נאסר. וכן הביאו בשם הרשב"א **הב"י** בסי' פ"ד (ענמ' קלה. ד"ה כתב הרשב"א בתשובה) **והב"ח** (שם סוף אות יב).

אלא **שהב"י** בסי' ק' כתב בשם **הרשב"א** (שם) דאם מצא "**שלשה**" תולעים הוחזק המאכל כמתולע. וכן פסק **בשו"ע** (סי' פד סע' ט וסי' ק סע' ד). וביאר **הב"ח** (ססי' ק) דזה כרשב"ג (יבמות סד.) דבתלתא זימני הויא חזקה, ומ"מ ראוי להחמיר ולאסור במצא שם תרי זימני וכגרסא ברשב"א המובא בסימן פ"ד, והיינו כרבי (יבמות שם) דבתרי זימני הויא חזקה, ע"כ.

אולם **הט"ז** (סי' ק ס"ק ו) כתב דהעיקר כגרסת הב"י בסי' ק' דשלש פעמים בעינן, דהא כבר כתב הרא"ש (יבמות שם) דבנשואין (בסוגיא דקטלנית) ומילה (בסוגיא דמתו אחיו מחמת מילה), קיי"ל כרבי משום ספק נפשות להקל, ומשמע דבשאר דוכתי קיי"ל כרשב"ג דדוקא בתלתא זימנין הוה חזקה, ע"כ. [ועי' **בפמ"ג** (סימן ק מ"ז ס"ק ו) שכתב דמשמע מהט"ז דדעתו דדוקא בנפשות דחמירא מחמירינן בב"פ, אבל בשאר איסורים שבתורה ג"פ בעינן. אלא דיעוין **בבכור שור** (חולין נח) שיצא לדחות דעת הט"ז מהא דמוכח בראשונים דלא קיי"ל כרשב"ג רק לחומרא ולא לקולא ועי"כ לדינא יש להחמיר בשל תורה כהב"ח דאפי' אשכח רק ב' תולעים הוי חזקה. וכן **בביאור הגר"א** (סי' ק ס"ק כ) כתב דלמעשה מספקא כמאן הלכתא (כרשב"ג או כרבי) ובדאו' לחומרא, ובדרבנן כהא דתולעים דמה"ת בטלין ברוב מקילינן בג"פ. וכן מבואר **ביד יהודה** (שם ס"ק יח). וכן הוא **במנחת יעקב** דבסמוך].

אבל **במנחת יעקב** (כלל מו ס"ק כט) דחה דברי הט"ז, דהכא אין הדבר תלוי ב"חזקה" של ב' או ג' פעמים, אלא עיקר הענין הוא כל שנמצא תולעים מרובים בקדרה בין בפעם א' ובין בהרבה פעמים צריכין בדיקה, ולכן אין לזוז מפסק השו"ע דלא מיירי בב' תולעים רק שכתי' שמצא ב"פ ולעולם שיש תולעים הרבה, ע"כ. [ועיי"ש (ס"ק ל) שלפי דרכו פירש מה דקשה על השו"ע שכתב ג' או ד', השתא ג' אסור ד' מבעיא, ותירץ דבאמת הדבר תלוי לפי ריבוי התבשיל].

ומעתה בנ"ד כיון שמצא יותר מג' נמלים לכאורה לכו"ע דין הסוכר כהוחזק בנמלים ונאסר כולו. אולם יש לחלק דעד כאן לא אמרינן דבג' הוחזק המאכל אלא בתולעים הגודלים בפירות, אבל נמלים הבאים מעלמא אפילו ביותר מג' לא מחזיקינן המאכל למתולע, וכבר מבואר כן **במהרש"ל** (יש"ש פא"ט סי' ק), דעד כאן לא אמרו דבב' או ג"פ הוחזק המאכל אלא ב"תולעים" דמיני קא רבו, אבל אם נפל שם מעלמא אף בג' לא הוי חזקה. וכן פסקו **הט"ז** (סי' פד ס"ק יז ססי' נז סס"ק כג), **המ"א** (סי' תסז ס"ק יב), **היד יהודה** (סי' קא קצר ס"ק יח) **והמ"ב** (סי' תסז ס"ק לט).

אלא דיעוין **בפר"ת** (סי' פד ס"ק כב) שכתב שדעתו נוטה דיש לחלק חילוק שלא הוזכר בשאר הפוסקים, והיינו דסמכינן ע"ז במיני תולעים הלבנים וכדומה להם, דאפשר דהנמצאים רק הם הנופלים, מפני שאין במינם מצוי שימצאו בב"א רבים, אבל הנמלים שיש במינם הרבה ואיכא חששת רבים אית לן להחזיק התבשיל בג', ע"כ.

ולפי"ז יוצא מח' בנ"ד, דלדעת רוב הפוסקים כיון שנמצא בסוכר נמלים הבאין מעלמא אינו נחשב ככולו נגוע, משא"כ לדעת הפר"ת.

מיהו אכתי יש לדון בזה להיתרא אף לדעת הפר"ת, וזה ע"פ משו"כ **הט"ז** (סי' פד ס"ק יז) במעשה דחג השבועות שעשו הנשים כמעט של כל העיר מיני מאפה עם "ראזינקש" ואשה אחת בדקה ה"ראזינקש" שלה ונמצאו בה תולעים (מילבי"ן) וכולן קנו ממקום אחד והלכו ומצאו גם אצל המוכר, והתיר הט"ז שם כל מה שנלקח מהמוכר לפני הידיעה משום ס"ס, ספק שמא באותו פעם שלקחו הראשונים עדיין לא נתהוו התולעים, ואת"ל הוו שמא נמוקו ונקלו מחמת האש, ע"כ. וכן הסכים להתיר **הפלתי** (סי' פד) אף ללא הטעם דס"ס, דאמרינן אוקי פירות על חזקתן ועכשיו הוא שנתהוו, אלא שכתב דרק בימים חמים ביותר שמתהוים מחמת מזג האויר יש לתלות שכבר היו לפני זה. [**ובשבט הלוי** (ח"ז סי' קכו אות ב) הקשה על הא דדימה הפלתי האי דינא לטרפות, דהתם הוא מאורע יחידי ושבא לרוב פעמים מגורם חוץ בודאי יש חזקה טובה לכשרות בהבמה עד שנתגלה הריעותא, משא"כ בתולעים כמילבן שמיניהם רבו, וגם נמצאו הרבה מהם שזה מגלה שיש ריעותא באיכות קמח זה קשה להתיר מיסוד חזקת כשרות לחוד אם לא מדין ס"ס אם שייך].

וכן י"ל בנ"ד דשמא בשעה שנתנו את הסוכר בעיסה לא היו בו נמלים והם הגיעו לאחר מכן, ואף את"ל שהיו שמא נימוחו בשעת האפיה [ועי' **בט"ז** (סי' פד ס"ק כ) שמותר לכתחלה לאפות בכה"ג על סמך האי סי"ס. אלא דעי' **בפר"ח** (ס"ק לג) דס"ל דלא אמרינן שמא נימוח באפיה. **ובפליתי** (ס"ק ז) מחלק בין תולעים קצת גדולים דלא מהני להו לקטנים דמהני שריפה. ועי' **בשבט הלוי** (ח"ז סי' קכו) דהמנהג הוא להקל כהפלתי. ומ"מ אף להפר"ח י"ל שנימוח בשעת עריכה ולישה, ועיי"ש. ועי' **בחזו"א** (יו"ד סי' יד ס"ק ו ד"ה ולפ"ז) דאמרינן ספק נימוח ואף הנקה"כ דבסמוך מודה בספק גמור דמצטרף ספק נימוח להיות ס"ס, ע"כ].

ואע"פ **שהנקה"כ** (שם) חולק על הט"ז דכיון דדרכם להתליע וא"כ ספק הרגיל הוא ולאו שמיה ספק. **והשבט הלוי** (ח"ז סי' קכו אות ב) כתב על האי דין של הט"ז דגם אם לא נמצאו אצל המוכר הרבה מאד קשה להורות בזה לקולא, דודאי לא נתהוו כולם ברגע האחרון ובזמן מועט, ע"כ. מ"מ נראה דבנ"ד יודו להקל שהרי הם מיירי בתולעים שמתהוים במאכל, אבל בנ"ד שהם כבר קיימים ורק באין מעלמא יש לתלות דעתה באו ואין זה ספק הרגיל. ולזה הסכימו לדינא **הגרש"ז אולמן שליט"א והגרמ"ש קליין שליט"א**. ומ"מ הכל לפי המקום שהיה האוכל שמור, והזמן שעבר בין שהשתמשו בתבלין או בסוכר לבין מציאת החרקים, וכמו כן הדבר תלוי במזג האויר (חום קור וכדו'). [ועי' **בפת"ש** (סי' פד ס"ק ז) שהביא **מתשובת חות יאיר** (ססי' קיב) דכו"ע מודו להט"ז כשיש המשך זמן ו' או ז' שעות ביני וביני].

מעתה יוצא דמי שנתן תבלין וכדו' בתבשיל, ושוב מצא ב"תבלין" תולעים לאחר שנתן ממנו בתבשיל, אם מצא פחות מג' תולעים המאכל מותר (והיכן דאפשר לבודקו לכתחלה יש לעשות כן), אולם אם מצא יותר מג' יש לחוש לאסור התבשיל אא"כ הוא מאכל שניתן לבודקו (והתבלין חייב בדיקה בכולו אם אפשר, ואם לאו נאסר), והיכן שאפשר לתלות שנתלע לאחר מכן התבשיל מותר, והכל לפי הענין (ומ"מ אף בכה"ג דין התבלין כנ"ל). ואם מצא נמלים וכדו' הבאים מעלמא, אפילו אם מצא יותר מג' הכל שרי, אולם אם מצא הרבה יש להחמיר כדעת הפר"ת הנ"ל, אלא דאם מצאם לאחר זמן יש לתלות שבאו לאחר מכן, והכל לפי הענין, ודו"ק.

ועוד דאף אי נימא דכוונתו משום דהרוח רעה עוברת לבגד, מ"מ היינו דוקא מכח נגיעת ידיו שעליהם שרתה הרוח רעה בלילה, אבל שתשרה מתחילה על הבגד זו לא מצאנו).

אולם יעויין בעוד יוסף חי [לגרי"ח זצ"ל – פרשת תולדות ס"ק] דכתב דאין הרוח רעה שורה על כלים של עץ ואבן או ברזל ונחושת או צמר או פשתן, ואינה קופצת מן הידים אלא על מין מאכל, וכן שורה על כל מיני משקין, שהמשקין והמאכל ענין אחד הם.

ולפי דבריו נפלה ראית השלמי ציבור ממה שאין חוששים לטומאת מלבושיו שנכנס בהם לבית הכסא, דשאני כלים דאין הרוח הרעה שורה עליהם, משא"כ אוכלים ומשקים.

ובאמת הגרי"ח גופא נקט לדינא [שם ס"ק] דהנוגע באוכלין ומשקין קודם נט"י של שחרית או נט"י של בית הכסא, הרי זה מטמא אותם האוכלים והמשקים, וה"ה אם הכניסן לבית הכסא, ולכן אין ליטול ידיו במים שהכניסם לבית הכסא שכבר נטמאו, ודלא כשלמי ציבור.

וע"ע בשו"ת **לב חיים** [לגר"ח פלאג'י - ח"א סי' ס"ק] שנשאל במי שנגע באוכלים ומשקים קודם נט"י דשחרית, או מי שהכניס אוכלים ומשקים לבית הכסא, אי נאסרו משום רוח רעה השורה עליהם. ואחר שכתב להוכיח מדברי חז"ל בכמה מקומות דרוח רעה השורה על הידים מטמאת אוכלים ומשקים שנגע בהם בידיו, הביא דברי השלמי ציבור דאין הרוח רעה שורה על עצים ואבנים, ואינה שורה אלא על הידים, וכתב דהאמת אתו דכן נראה מדברי הזוהר הקדוש דשורה על האצבעות דוקא. ומה שנראה מדברי חז"ל ששורה על אוכלים ומשקים, התם הוא ענין אחר, דאדם שהוא כבר טמא יש כח לטומאה שבו לחול על אוכלים ומשקים, אבל אין הטומאה שורה מתחילה על אוכלים ומשקים.

אלא דכתב להקשות ע"ז מהא דאמרינן בפרק ערבי פסחים קי"ב ע"א דאוכלין ומשקין שתחת המיטה שורה עליהם רוח רעה. וא"כ ה"נ יש לומר לענין אוכלים שנכנסו לבית הכסא דיהיו אסורין משום רוח רעה. אם לא דנימא דרוח רעה דבית הכסא קיל מרוח רעה דלילה. וכתב דעדיין הדבר צריך ישוב.

ובחסד לאלפים [סי' ד'] בהגה"ה מבן המחבר כתב דאם הכניס מים לבית הכסא, אין ליטול בהם ידים שכבר נטמאו, ודלא כהרב שלמי ציבור.

והביאו הגר"ח פלאג'י בספרו כף החיים [סי' ח' ס"א]. וחזינן דאף דבלב חיים כתב דהדבר עדיין צריך ישוב, מ"מ בכף החיים והעתיק בסתמא דברי החסד לאלפים לאיסורא (אלא דכתב זאת רק לענין כלי חרס ע"ש).

אולם בשו"ת **שלמת חיים** [הנמ"ח הל' הנהגת האדם הבוקר סי' י"ג] נשאל אם מותר להכניס מאכל לבית הכסא, והשיב דמדינא ודאי דאין בזה איסור, אבל אין ראוי לעשות כן מצד נקיות הדעת.

וע"ע בשו"ת **מנחת יצחק** [ח"ג סי' ס"ג] דכתב דהענין של אוכלים ומשקים שהוכנסו לבית הכסא, לא מצינו בש"ס ובשו"ע בפירוש, וכל הענין שנהגו העולם להקפיד בזה, נובע ממה שאיתא בספר דברי יצחק [לקוטים מאת הרב הגאון מוה"ר יצחק אייזיק מסוואלעווע ז"ל], ששמע בשם מרן הגה"ק מהר"ש מבעלזא זצלה"ה, שלא יאכל מאכל שהיה בבית הכסא ע"ש.

ואחר שהביא דברי החסד לאלפים, כתב דבכל זאת אין להחמיר יותר מבדבר המפורש בש"ס ושו"ע, וע"כ בבית הכסא שלנו יש מקום להקל בעת הדחק, ואך בתנאי שיהיה נקי מצואה ומכל דבר המזוהם כל זמן שהמאכלים והמשקאות בתוכו, ואז אם א"א בענין אחר י"ל דשרי.

(ומ"ש דבעינן שיהיה נקי מצואה או מכל דבר המזוהם כל זמן שהמאכלים והמשקאות בתוכו, נראה דהוא משום דבדברי הזוהר [בהקדמה דף י' ע"ב] מבואר דהרוח רעה השורה בבית הכסא נהנית מהלכלוך והסנוף הנמצא שם, וע"כ אף בבית כסא דידן לא ס"ל להקל בשעת הדחק אלא בכה"ג דבית הכסא נקי מכל דבר המזוהם).

[נכתב ע"י הרב ש. פ. שליט"א]

פניני מוסר

ענינו שבת קדש – תפילת ערבית (ג)

<u>ענין אמירת "ויכולו"</u> – "וגודל מעלת אמירת פרשת ויכולו בתפילה זו דערבית, חובא בגמרא הקדושה, וזה לשון הגמרא (שבת קיט.): "אמר רב ואיתימא רבי יהושע בן לוי, אפילו יחיד המתפלל ואומר ויכולו מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, שאמר "ויכולו" אל תקרי ויכולו אלא ויכלו", פרוש הקדוש ברוך הוא והוא.

ועוד שם בגמרא "כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו, שני מלאכי השרת מניחין ידיהם על ראשו ואומרים וסר עונך וחטאתך תכופר". (ישו"ה ח ה, ד)

– "ועל זה יכניס בלבו שמחה גדולה ועצומה עד מאד על גודל אלקותו, יתברך שמו ויתעלה, ושזכה להיות בחלקו וגורלו הקדוש לעבדו בכל מצוותיו ולהשיג קצת על ידי לימוד תורתו הקדושה, וגם על ידי בחינתו חכמתו הנפלאה והנשגבה לאין קץ ותכלית בברואיו, אזי המקריב אותו במחשבתו, לו ייחשב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, וסר עוונו וחטאתו תכופר, כנזכר בגמרא הנ"ל". (שם)

נערך ע"י מחבר סדרת "עבודת המועדים"

העלון נתרם בעילום שם

להצלחת התורם ומשפחתו